

Romeinse Limes terugvinden in Nederland

Lessenserie over de komst van de Romeinen naar Nederland

Introtekst:

Stel je voor dat je een archeoloog bent. Je werk bestaat uit het opgraven van zeldzame spullen uit de bodem. Spullen die op een paar meter diep liggen. Het komt niet vaak voor dat je echt iets moois vindt, eigenlijk is het al lang niet meer voorgekomen in januari 1974.

In het gebied dat hier nu opgegraven wordt, is nog niets gevonden tot nu toe. Er zou iets kunnen zijn, er zijn sterke aanwijzingen...

Om deze opgraving te kunnen betalen, moesten er eerst fondsen geworven worden. De televisieomroep AVRO wilde wel meewerken, in ruil voor de exclusieve rechten om een televisieprogramma te mogen maken. Zelfs de koningin was op de hoogte gebracht van de wens om zorgvuldig te gaan graven. Een architect uit Alphen aan den Rijn had haar gezegd dat er een unieke kans aankwam. Een dorp in de buurt had het plan opgevat om een instelling te gaan bouwen voor mensen met een psychische beperking. Bewoning bestond daar al in de tijd van de Romeinen. Op een oude kaart staat een weg aangegeven. Langs die weg worden Romeinse plaatsnamen vermeld. Het huidige Zwammerdam, ongeveer tien kilometer ten oosten van Alphen aan den Rijn, zou wel eens Nigrum Pullum kunnen zijn.

De plaats en de mogelijkheid leveren de ideale omstandigheden: maar liefst zes schepen worden binnen een tijd van drie jaar boven de grond gehaald. De koningin komt kijken bij de officiële presentatie. De schepen worden genoemd en genummerd: Zwammerdam-1 tot en met 6. Het zorgcentrum wordt gebouwd en is tot op de dag van vandaag geopend: in het gezamenlijke restaurant van Ipse-de-Bruggen lunchen de vaste bewoners en de geïnteresseerden samen. Temidden van een vaste opstelling over de opgraving zijn er grote informatieborden, een vitrine, een kassa voor de broodjes met kaas en er is een winkeltje met Limes-spulletjes zoals Limes-koekjes en Limes-handdoekjes.

In deze lessen ga je kennis maken met de tijd van de Romeinen in het gebied dat wij nu in de 21^e eeuw Nederland noemen. Romeinen gebruikten eerst de Rijn als rivier voor de verdediging van het Imperium en later voor vervoer van soldaten en goederen. Dat gebied noemen we tegenwoordig de Limes: het grensgebied waar de meeste Romeinse artefacten (een moeilijk woord voor door mensen gemaakte spullen) in onze bodem achterlieten.

Zo zijn er de Zwammerdam-schepen, legioenskampen, wachttorens, resten van een aquaduct, maar ook helmen, zwaarden en gebruiksvoorwerpen als lampjes en glaasjes.

We weten zoveel over de Germanen dank zij een ander volk. De Romeinen! Dat waren inwoners van het Romeinse Rijk en velen van hen konden lezen en schrijven.

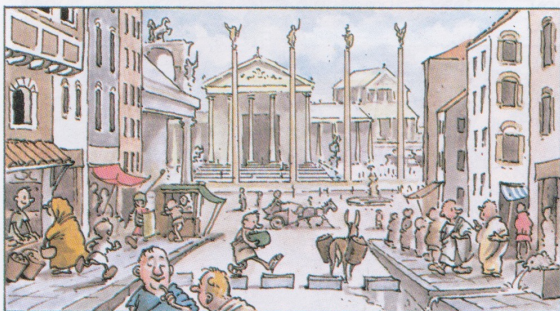
De hoofdstad van hun rijk was Rome, dat nu nog steeds de hoofdstad van Italië is. Aan het hoofd stond een keizer.

En? Hoe zie ik eruit als Romein?

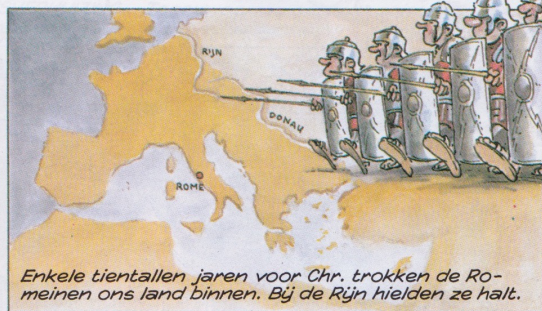

Onze geschiedenis begint eigenlijk pas als de Romeinen ons land veroveren. Zij kunnen lezen en schrijven en ze beschrijven ook ons land je. De Romeinse beschaving stond op een hoog peil. Toen wij hier nog in dierehuiden rondliepen en in primitieve hutjes woonden...

...was Rome al een kolossale stad vol paleizen, tempels, winkels, badhuizen en theaters!

Geen wonder dus dat de Romeinen zeer machtig waren en met hun grote legers en moderne wapens een gigantisch gebied veroverden.

Enkele tientallen jaren voor Chr. trokken de Romeinen ons land binnen. Bij de Rijn hielden ze halt.

Ave agricola simplex! Qui Fluvius est?

Ja ja, da's de Rijn. Water! Brrrr! Nat!

Rare jongens, die Romeinen!

De Rijn werd de grens van hun rijk. Ze bouwden op vele plaatsen vestingen waarin soldaten gingen wonen...

...die erop letten dat de Germanen de grenzen niet overschreden om de boel te plunderen.

De Romeinen brachten allerlei dingen mee die de Germanen helemaal niet kenden, zoals spiegels en sieraden en noem maar op. Er ontstond al gauw 'n ruilhandel en later kwam er zelfs Romeins geld in omloop...

Wie biedt er meer dan drie ossen voor deze fraaie glazen kraal-ketting?

Wat is glas? Wat is een kraal? Wat is een ketting?

Vraag hem drie kettingen voor één os!

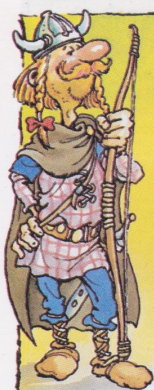
Maar lieve... je nieuwe ketting is echt mooi, maar waar moet ik de ploeg nu mee trekken?

Doe 't zelf, stomme os!

Vandaar ook het grote aantal woorden dat van de Romeinen werd overgenomen. Woorden als kelder, zolder, muur, wal, straat, vork, koken, schrijven, vrucht, haver en boter zijn van de Latijnse benaming ervoor afgeleid.

Wat zullen de Germanen veel van de Romeinen geleerd hebben...

Reken maar. Hun beschaving ging openens met sprongen vooruit. Huizenbouw, wegenaanleg, landbouw... alles werd verbeterd. Door de handel bij de vestingen ontstonden kleine plaatsjes: Keulen, Nijmegen, Maastricht en Trecht. (Later Utrecht.)

Over het algemeen was de verstandhouding goed te noemen. Maar hoewel de Bataven officieel bondgenoten waren, waren de Friezen bijvoorbeeld weer onderworpen. Zij betaalden hun overheersers schatting (een soort belasting) en leverden krijgers die in de Romeinse legers dienst moesten doen. Natuurlijk braken er ook wel 'ns opstanden uit. In het jaar 69 maakte Julius Civilis, de aanvrerder van de Bataven, het de Romeinen reuze lastig...

Afijn, zoals je weet, komt er aan alles een eind. En dus ook aan de macht van de Romeinen en aan het Romeinse Rijk! Zo'n twee-drie eeuwen na Christus was het uit met de pret...

Doel van deze vragen: kennismaken met de begrippen en

Vragen over de inrotext:

Zoek op een moderne kaart op waar precies de plaatsen Alphen aan den Rijn en Zwammerdam liggen.

- a) Welke dorpen liggen er in dezelfde omgeving? Noem tenminste drie moderne Nederlandse plaatsnamen.
- b) Bezoek de website over Zwammerdam in de Romeinse tijd: nigrumpullum.nl
Welke drie dingen worden er genoemd op de site, die ter plaatse teruggevonden zijn?
- c) Wat betekent NIGRUM PULLUM?
Bezoek nu de site van romeinen.nl over Nigrum Pullum.
- d) Op welke manier is buiten op straat te zien dat er Romeinse bewoning is geweest?

Vragen over de strip *Van nul tot nu*. (eerste bladzijde)

- a) Hoe komen historici voor het eerst aan (geschreven) kennis over ons land?
- b) Hoe zag het Nederlandse gebied er volgens die bronnen uit?
- c) Vergelijk de Nederlandse ontwikkeling met de Romeinse. Welk verschil tussen de kleding en de huizen wordt er genoemd?
- d) Bij welke twee rivieren hield het Romeinse leger halt?
- e) De 'beschaafde' Romein spreekt natuurlijk Latijn. In vertaling betekent het: "Gegroet, eenvoudige boer! Welke rivier is dat?" De boer kon antwoorden: "Fluvius Rhenus est." Waarom doet hij dat niet?
- f) Hieronder staan sommigen van de woorden die in de strip genoemd worden en hun Latijnse equivalent. Trek een streep van het Latijn naar de juiste Nederlandse vertaling.

<i>murus</i>	kelder
<i>stratum</i>	wal
scribere	muur
<i>cella</i>	straat
burra	vork
<i>vallum</i>	koken
fructus	schrijven
coquere	vrucht
bifurca	boter

Wat zouden de volgende Latijnse woorden in het Nederlands betekenen?

- g) pirum
aqua-duct

Vragen over de strip *Van nul tot nu*. (tweede bladzijde)

- a) Welke benamingen voor de bewoners van dit gebied worden er in de tekst genoemd?
- b) Welke verschillende gebouwen zie je in het kamp? Noem er twee
- c) Welke verschillende gebouwen zie je buiten het kamp?
- d) Noem verschillende manieren waarop mensen zich in die tijd konden verplaatsen.
- e) Op welke manier wordt duidelijk op de afbeelding dat de Romeinen het gebied verdedigden tegen invallen van buitenaf?
- f) Welk jaar was een crisisjaar in de Romeinse tijd van Nederland?
- g) De bewoning door de Romeinen houdt ook weer een keer op. Noteer op basis van beide bladzijden tijdens welke perioden de Romeinen hier aanwezig waren.

Bekijk de onderstaande twee afbeeldingen. Het zijn moderne reconstructies, die gemaakt werden op basis van de opgravingen.

Noteer de Latijnse woorden.

Links op de kaart ligt:

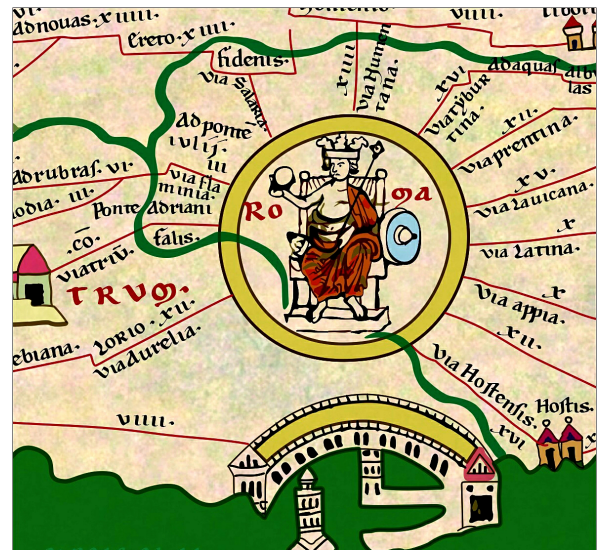
.....

Rechts op de kaart ligt:

.....

Peutinger Kaart

De Peutingerkaart was een middel voor de mensen uit de laat-Romeinse tijd om te reizen tussen de plaatsen die de Romeinen gebouwd hadden. Uiteraard konden zij nog geen gebruik maken van de moderne navigatiemiddelen. Deze kaart was een handige manier om te weten hoe lang ze onderweg zouden zijn en wat ze onderweg konden verwachten. Het centrum van de kaart is natuurlijk Rome, ook wel *caput mundi* (hoofdstad van de wereld), de plaats waar volgens het spreekwoord alle wegen heenleiden.

De kaart die wij nu de kaart van Peutinger noemen is een "gekopieerde" versie. Dat gebeurde ook vaak bij handschriften. Het origineel is gedateerd op de 3^e of 4^e eeuw voor het begin van onze jaartelling. De oudste versie die wij over hebben is een middeleeuws afschrift van die oude kaart, maar die is pas uit de 13^e eeuw. In de 16^e eeuw kwam in Europa de stroming van het humanisme op. Een kenmerk van die stroming was dat mensen een enorme interesse kregen in alles wat met klassieke oudheid te maken had. Niet alleen de kunst en de klassieke bestemmingen kregen weer aandacht, maar ook de literatuur van de Grieken en Romeinen werden weer volop gelezen.

Men noemde de wereld van de tekst en literatuur *De Republiek der Letteren*. Daar hoorde behalve een grenzeloze interesse in literatuur ook een enorme verzamelwoede bij. Een beroemde humanist uit ons gebied was bij voorbeeld Erasmus. Hij kende zijn klassieke talen, ontwierp zelfs het systeem met leestekens voor het Griekse alfabet dat nog niet bestond daarvoor, reisde en was bevriend met andere humanisten. Hij kende Thomas Moore, de schrijver van het boek *Utopia*.

In exact die tijd kocht een andere humanist genaamd Konrad Peutinger een kaart. Niet zo maar een kaart, maar een wegeatlas van het Romeinse Rijk. De interesse voor die mooie teksten werd mede mogelijk gemaakt door het feit dat de boekdrukkunst heel veel teksten beschikbaar maakte, die daarvoor slechts in handschriften in afgelegen bibliotheken lagen. Ook de kaart van de Romeinen moest volgens hem onder een breed publiek terecht komen.

Hieronder zie je een detail van de Westkant van de kaart. De lange strook in het midden, omringd door water, is Italië. Aan de rechterkant zijn de hak en de punt van de laars te herkennen; de bal (Sicilië) ligt precies weggemoffeld tussen de rest van het land. In de linkerbovenkant is het gebied waar de *limes* inligt.

In [Wikimedia](#) staan allerlei versies van de kaart zoals wij hem nu kennen in een hoge resolutie. Hieronder zie je een detail van het gebied dat gaat over wat wij nu, gedeeltelijk Nederlands grondgebied zouden noemen. Een andere humanist, Petrus Bertius, heeft in 1616 een boek geschreven over het Germaanse deel van de kaart: *Commentariorum Rerum Germanicarum*¹. Hij heeft op één bladzijde aandacht besteed aan de plaatsnamen die op dit deel van de kaart staan en heeft de moderne namen erbij gezet.

Kijk eerst dit filmpje voor je aan de slag gaat met de vragen. ([De Peutingerkaart door XIDigital](#).) Het is gemaakt in opdracht van het museum van Katwijk, de meest westelijke plaats op de kaart. Maak daarna onderstaande vragen.

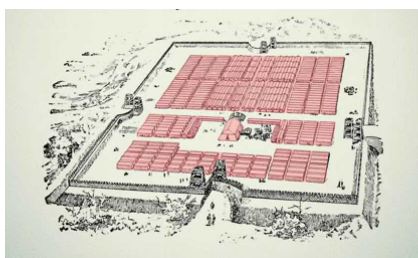
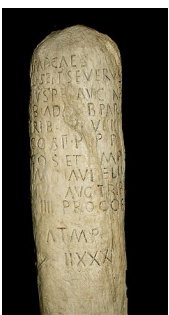
Vragen over het filmpje "de Peutingerkaart".²

Niet alle vragen komen exact op volgorde voorbij.

- Waar ligt het origineel van de Peutingerkaart op dit moment?
- Om de kaart mee op reis te kunnen nemen, moest er iets met de vorm gebeuren. Op welke manier werd de kaart zo gemaakt dat hij onderweg gebruikt kon worden?
- Waar is de kaart nu van gemaakt?
- Noteer twee namen van landen die aan de rand van de kaart liggen.
- Op welke manier is de kaart te vergelijken met de kaart van de subway in Londen?
- Wat geeft het getal in Romeinse cijfers boven elke weg aan?
- Hoe wordt een stad weergegeven op de kaart?
- Noteer de afmetingen van de rol als hij op zijn grootst is.

Latijnse woorden op de *Tabula Peuteringiana*. Zoek uit (bij voorbeeld met een woordenboek of via Google) wat deze Latijnse begrippen betekenen.

a)	Wat betekent <i>limes</i>	(Gallische) mijl: circa 2,2 km
b)	Welke afstand is <i>milia passuum</i> ?	legerkamp (voor ongeveer 6.000 soldaten)
c)	Welke afstand is een <i>leuga</i> ?	dorp voor vrouwen en kinderen
d)	Wat betekent <i>castra</i> ?	grensgebied of grensweg
e)	Wat betekent <i>castellum</i>	fort (soms tijdelijk)
f)	Wat is een <i>vicus</i> ?	verblijfplaats of overnachtingsplaats
g)	Wat is een <i>mansio</i> ?	(Romeinse) mijl: circa 1,5 km
h)		

¹ Knip en plak deze regel en je komt bij de onlineversie van het boek.

<https://search.proquest.com/eebgeo/docview/2090366286?accountid=139415&imgSeq=10>

² Peutingerkaart, door XIDigital, in opdracht van het museum van Katwijk: <https://youtu.be/ETD1N78S3kI>

Optioneel:

De volgende opdracht is iets ingewikkelder. Op de kaart staan de namen van de plaatsen in het Latijn niet in de Nominativus-vorm. Zoals wij Amsterdam zouden zeggen. Op de kaart staan de stadsnamen in de ablativus. Daarmee bedoelen ze: de afstand vanaf is xxvii mijlen. (Alsof er dus zou staan: Amsterdamo xxvii). Hieronder staan namen die overgenomen zijn van de Peutinger-kaart. Dit noemen ze een afschrift. Iemand uit ons gebied heeft van veel namen een Nederlandse naam gegeven. Hij was alleen niet helemaal zeker van zijn zaak lijkt het hier en daar.

Vul nu het tabelletje hieronder in en probeer de plaatsnamen en afstanden te achterhalen.

Peutinger-naam	Nominativus	afstand	Nederlandse naam
Praetorium Agrippinae			
Matilone	Matilo (groep 3)	V= 5; ca 11 km	Leiden
Albiniana			
Nigro Pullo	Nigrum Pull...		Zw
Lauri			den
Fletione			VI
Levefano	Levefanum (groep 2b)		
Castra Herculis	Castra (groep 2b) Herculis		
Noviomagus			Nij...
Clivense			
Colonia Ulpia Trajana,			
Castra Vetera			

Lugdunum,
Prætorium Agrippinæ,
Matilo,
Kirckwerna dictum fuit: Rhenus ei quondam fuit Septentrionalis.
Albamanis, Albiniana,
Niger pullus,
Fuit in sine diuerforij: Talia in Moesia, Ad scrofulas, Ad mulam, & in Sarmatia, Caput bubali.
Lauri,
Fletio,
Leuæ Fanum,
Caruo,
probo: forte Cellern.
Castra Herculis,
Noviomagus,

Leyden.
Roumburch.
Coudekerck, quod olim
Alphen.
..... vbi nunc Woerden.
Oleuen.
Leeuwen.
Graue Simlora, quod non
Nimwegen,
Cessel.

Hic nulla mentio fit Traiectus, quod nunc est Vtrecht, Ammiano Vtricesium.
Alio itinere.
Leyden.
Voorburg.
Delft.
Alblas.
Giessen.
Non est Rhenus; nisi alueus
Rheni probetur transpositus.
Ad Duodecimum,
Noviomagus,
Sequitur fl. Patabus qui proculduio est Mofa. Batauus vero dicitur a Batauis.
A castello Menapiorum ad Baganum Neruorum.
Castellum Menapiorum,
Cessel.

De verovering van Nederland

In de powerpoint heb je gehoord dat er twee momenten heel belangrijk waren voor de verovering van Nederland. Het moment dat Caesar zuidelijk Nederland verovert en het moment dat keizer Caligula in dit gebied is om de verovering van Britannia voor te bereiden. Beide momenten keren terug in de volgende vertalingen van originele fragmenten.

Opdracht 1:

Lees het eerste fragment hieronder. Het is tekst uit het boek dat Caesar schreef voor de Romeinen thuis in Italië. In de eerste alinea beschrijft Caesar hoe zijn manschappen omgaan met de plaatselijke bevolking. Zo gaat het zeker niet op alle plaatsen, waar hij langskomt.

- a) Beschrijf kort hoe de soldaten van Caesar omgaan met de plaatselijke bevolking.
- b) Caesar schrijft dit boek zelf en het gaat ook óver Caesar. Leg uit dat Caesar er belang bij heeft om 'Caesar' positief af te schilderen.
- c) Waar deze slag had plaatsgevonden, werd pas in 2015 gevonden. Een archeoloog van de Vrije Universiteit kwam terecht bij de plaats Kessel. Bekijk de dia in de presentatie. Noteer een verklaring waarom het zolang geduurd heeft.
- d) Bekijk hoe de plaats van deze veldslag van belang was voor het bereiken van de Rijn.

Caesars verslag van de massavernietiging van de Tencteri en Usipetes bij de samenvloeiing van Maas en Waal

Met mijn leger (...) arriveerde ik al bij het vijandelijke kamp voordat de Germanen door konden hebben wat er gebeurde. Door dit alles raakten ze plotseling in paniek: wij waren snel ter plaatse, hun stamhoofden ontbraken, en zij kregen geen tijd om te overleggen en naar de wapens te grijpen. (...).

En terwijl hun angst zich manifesteerde in hun geschreeuw en gedraaf, drongen onze soldaten (...) het kamp binnen. Daar boden de mannen die in allerijl de wapens hadden kunnen grijpen korte tijd weerstand, en vochten tussen de karren en bagagewagens. (...) Maar er was ook een grote groep vrouwen en kinderen en deze sloegen nu naar alle kanten op de vlucht. Ik stuurde de ruitery achter hen aan. De Germanen hoorden gegil achter zich en toen zij zagen dat hun vrouwen en kinderen gedood werden, smeten zij hun wapens neer (...) en renden hals over kop weg uit het kamp.

Toen zij bij het punt waren gekomen waar Maas en Rijn samenstromen, zagen zij geen heil meer in verder vluchten. Een groot aantal van hen werd gedood en de rest wierp zich in de rivier, waar zij omkwamen overweldigd door angst, vermoeidheid en de kracht van de stroom. (Caesar, De Bello Gallico 4.14-15)

<https://www.trouw.nl/nieuws/het-bewijs-is-daar-julius-caesar-richtte-in-nederland-een-massaslachting-aan~b2cceb9e/>

Opdracht 2:

Lees het tweede fragment. Dit is tekst uit het boek van een geschiedschrijver. Suetonius. Deze schrijver vertelde vooral veel verhalen die een beetje lijken op roddel. Het volgende verhaal gaat over keizer Caligula. Deze keizer was langzaam waanzinnig aan het worden, dus als hij zoiets hier kon vertellen over de idiote keizer, dan liet hij die kans niet lopen.

- a) Zoek op wie koning Xerxes van Perzië was en wanneer die de zee heeft gestraft met een zweep. Vergelijk die situatie met de tekst hieronder. Noem een overeenkomst en een verschil.
- b) In de presentatie zie je een plaatje van een Romein met een schat. Bedenk hoelang je erover moet doen om een dergelijke schat bij elkaar te zoeken.
- c) Zoek op wat de andere moderne naam is voor de toren van Kalla in de wikipedia. Is het mogelijk dat die toren dezelfde toren is als het enorme bouwwerk waar later vissersnetten in verstrikt raakten?
- d) In de tekst staat (dus) dat Caligula een Pharos liet bouwen. Zoek uit waar het voorbeeld voor die Pharos in de Oudheid hoogstwaarschijnlijk heeft gestaan.
- e) De soldaten hebben het niet zo erg gevonden om de opdracht van de gekke keizer uit te voeren. Welk argument kan je daarvoor in de bron vinden?

Bron 2:

Caligula aan het strand:

Ten slotte stelde hij zijn leger op de oever van de Oceaan in slagorde op, alsof hij de oorlog tot een definitief einde wilde brengen. Geschut en belegeringswerktuigen werden in stelling gebracht, zonder dat iemand wist of ook maar een idee had wat hij (=Caligula) wilde gaan doen. Plotseling gaf hij bevel schelpen te verzamelen, die hij 'krijgsbuit van de Oceaan, verschuldigd aan Capitoel en Palatijn' noemde, en daarmee hun helm en zakken te vullen. Als gedenkteken voor deze overwinning bouwde hij een zeer hoge toren, vanwaar net als van de Pharos 's nachts vuursignalen moesten worden gegeven om schepen de weg te wijzen. En nadat hij de soldaten een schenking van honderd denarii de man had beloofd, zei hij, alsof hij al zijn voorgangers in vrijgevigheid had overtroffen: 'Ga blij, ga rijk hiervandaan'. (Suetonius, Caligula 46; vertaling D. den Hengst)

De romanisatie van Nederland

In de powerpoint heb je gezien dat Nederland geromaniseerd werd. Het zuidelijk gebied van wat wij nu Nederland noemen, werd bebouwd en aangepast. In de eerste plaats met militaire gebouwen, later ook met wegen, tempels en huizen.

In deze opdracht moet je uitzoeken hoe geromaniseerd Nederland was.

Opdracht 1:

In de powerpoint zie je op de drie kaarten dat langs de limes steeds meer gebouwen werden neergezet. Zoek van de volgende gebouwen, die met de Latijnse namen genoemd worden, waar ze gestaan hebben. Zoek telkens zowel de Latijnse naam als de Nederlandse naam van het gebouw.

Voorbeeld: bij Praetorium Agrippinae (Valkenburg in Zuid-Holland) zijn ze nu bezig om een castra op te graven, waar we nog niet van wisten dat het daar was.

- castra
- castellum
- turris
- vicus
- via
- mansio
- thermae
- amphitheatrum

Opdracht 2:

Kijk ook of er reconstructies van die gebouwen bestaan. Zoek op internet passende plaatjes bij de Latijnse termen.

Opdracht 3:

Schrijf ten slotte een conclusie over de vraag of Zuidelijk Nederland geromaniseerd was.

Praetorium Agrippinae: brug naar Brittania

De volgende verovering

Recent was er groot nieuws over de Oudheid. In 2021 is er een grootscheepse opgraving geweest in Zuid-Holland. Bij de aanleg van de Rijnlandroute, een grote onderneming om twee snelwegen met elkaar te verbinden door middel van een tunnel, mochten de archeologen eerst nauwkeurig onderzoek doen. Voordat de aannemers met grof geschut komen, gaat altijd eerst de archeoloog aan de gang.

In de powerpoint heb je gehoord dat er twee momenten heel belangrijk waren voor de verovering van Nederland. Het moment dat Caesar zuidelijk Nederland verovert en het moment dat keizer Caligula in dit gebied is om de verovering van Britannia voor te bereiden.

Opdracht 1:

- a Noteer in welke jaren de komst naar 'Nederland' van Caesar en van Caligula waren.
- b Wanneer heeft keizer Claudius zijn succesvolle overtocht naar Britannia ondernomen?

Opdracht 2:

Lees het krantenartikel uit de NRC: "Een Romeins legioen bij de N206". In dit artikel komt archeoloog Wouter Vos aan het woord. Hij vergelijkt de nieuwe vondst met het castellum dat van Giffen eerder had opgegraven.

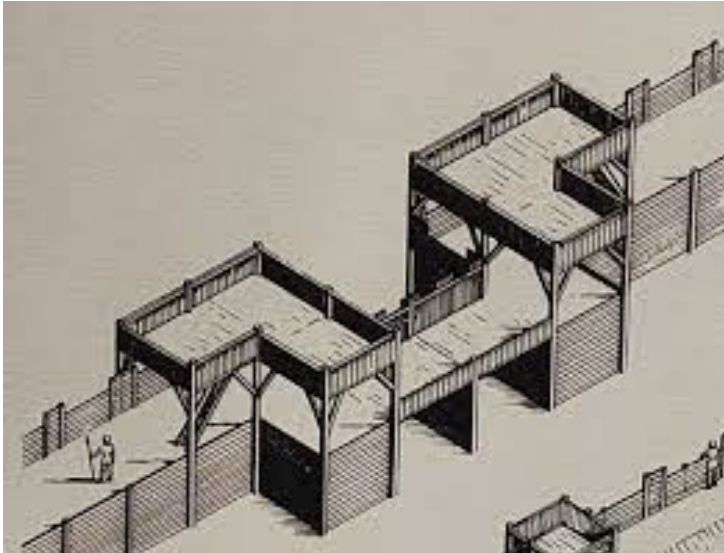
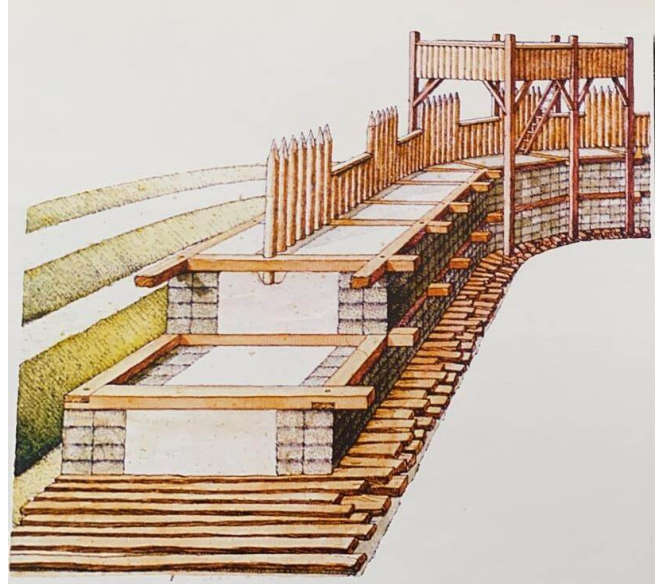
- a Wat waren (bij benadering) de afmetingen van het castellum dat van Giffen had opgegraven?
- b Wat waren de afmetingen van het 'gebouw' dat Wouter Vos had opgegraven?
- c Leg uit hoe de archeologen van het team van Wouter Vos de zijden in het landschap uitgedacht hebben? Leg ook uit dat hun gedachtegang klopte door het vinden van de hoektorens.
- d Leg uit aan de hand van de vondst van de graanschuren dat er puzzelstukjes op hun plek gingen vallen.
- e De afbeelding hieronder is de foto uit het krantenartikel. Vergelijk het met de

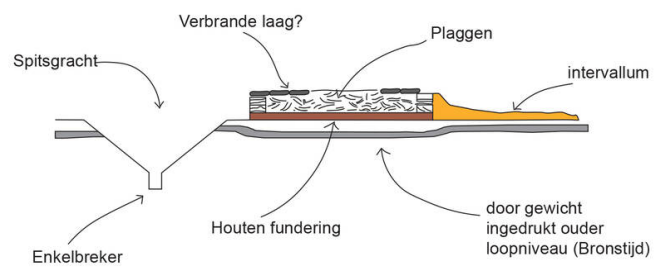
Opdracht 3: Van houten paal tot spitsgracht

In het krantenartikel uit de NRC ("Een Romeins legioen bij de N206") staat een foto. Naar aanleiding van de vondsten bij Valkenburg zou je naar de volgende vier afbeeldingen kunnen kijken. De foto linksboven geeft de menselijke verhoudingen weer.

- a Probeer kort te beschrijven wat je op deze afbeeldingen ziet.
- b Bekijk de foto linksonder op de dia in de powerpoint over de opgraving van Van Giffen. Leg uit dat de archeologen van team Vos gebruik hebben gemaakt van die kennis bij het maken van de reconstructie (afbeelding hier rechtsboven)

Militaire wal Vliegkamp Valkenburg, doorsnede

- d Hoe zou je nu zelf een spitsgracht omschrijven?
- e Wat is een enkelbreker en waarom zit die daar in de verdedigingslinie?

Opdracht 3: Een moderne kaart van de Romeinse vondsten

Niet alleen via het nieuws en de krant worden de archeologische vondsten bijgehouden. Er is een interactieve virtuele kaart met recente en oude vondsten in de archeologie. In deze opdracht is het de bedoeling om met de kaart te werken.

Surf naar de website vici.org en ga daar op zoek naar Valkenburg (Zuid-Holland!). Bedenk ook eerst hoe Valkenburg toen genoemd werd.

- a Zet de schaal (grijs blok rechtsonder) op 500m en 'Wat te tonen' op Hedendaagse én archeologische plaatsen. Welk symbool wordt er gebruikt voor het legioenskamp? Noteer de kleur en het symbool.
- b Wat voor beeldje (beschrijf de kleur en vorm) is er teruggevonden?
- c Wat valt je op aan de groene stippen aan de overkant van de Rijn?
- d Zoom nu uit tot 20 km en zet 'Wat te tonen' Limes aan: wat valt je op over het patroon van de vindplaatsen?

Een Romeins legioen bij de N206

Theo Toebosch Leestijd 3 minuten

Tweeduizend jaar oud Romeins hout in de Zuid-Hollandse klei bij Valkenburg (ZH): vier palen van een toren, gefundeerd op houten balken en planken. Foto ADC Archeoprojecten/Archol

In de verte rijdt het verkeer over de N206 en steekt het kerkje van het Zuid-Hollandse Valkenburg zijn torenspits uit. Op een grote vlakte vol modder en donkere zandhopen moet hier vooral de verbeelding aan het werk worden gezet. En met hulp van de beeldende en geestdriftige uitleg van archeoloog Wouter Vos lukt dat: verkleuringen in een profiel en een grondvlak veranderen in een diepe spitsgracht en een hoge wal met palissade. Twee houten palen in de grond groeien uit tot een machtig metershoog poortgebouw. Dit is de westzijde van wat rond het jaar 40 na Christus een enorm Romeins legioenskamp moet zijn geweest. Het zou Vos niet verbazen als het kamp met een speciaal doel is gebouwd: „De invasie van Brittannië.”

De opgraving vindt plaats op het voormalige militaire vliegveld Valkenburg, waar later 5.000 woningen zullen worden gebouwd. Voordat het zo ver is, graven twee archeologische bedrijven (ADC Archeoprojecten en Archol) de archeologische resten in het terrein op. Zelfstandig archeoloog Vos is als Romeinenexpert bij de opgravingen betrokken. „Het was bekend dat hier Romeinse militaire resten lagen. Bij proefonderzoek in 2012 was al een spitsgracht gevonden.”

Wachttorens

Tijdens de opgraving stuitten de archeologen niet alleen op nog meer spitsgracht, maar ook op resten van wachttorens. Vos: „Op een gegeven

ogenblik hadden we over een lengte van 180 meter de spitsgracht en enkele torens opgegraven zonder dat een hoek in zicht was. Het nabij gelegen castellum van Valkenburg, een Romeins militair hoofdkwartier uit de eerste tot de derde eeuw dat tussen 1941 en 1980 is opgegraven, is maar 150 meter lang. Toen begrepen we dat dit iets anders en bijzonders moest zijn.”

Uiteindelijk vonden ze twee hoeken op een afstand van 440 meter van elkaar. „Dit moet een legioenskamp zijn geweest, zeiden we.”

Om de hypothese te testen trokken ze haaks een lijn naar het oosten. Ongeveer 440 meter verder – Romeinse legerkampen waren min of meer vierkant en symmetrisch – kwamen ze uit in het gebied dat het toponiem Marktveld draagt en tussen 1985 en 1989 is opgegraven. „Bij bestudering van de oude opgraving viel van alles op zijn plek. Een vroeg eerste-eeuws dijklichaam waarop in de late eerste eeuw een weg was aangelegd bleek de oostelijke omwalling van het kamp te zijn. Ook is twee keer een halve toren opgegraven zonder dat die als zodanig is herkend. En twee grote graanschuren die tot verbazing van de toenmalige onderzoekers buiten een fort lagen, vallen nu precies binnen de grenzen van ons legerkamp.”

Poortgebouw

Toen vaststond dat het kamp een oppervlakte van bijna 20 hectare heeft gehad en plaats kon bieden aan 5.000 tot 6.000 manschappen (tegen zo'n 500 man in het nabije castellum) kwam de vraag op wat voor soort kamp het precies was en waarvoor het was gebruikt. „Een tijdelijk marskamp is uitgesloten, omdat die alleen een aarden wal had. In dit geval hebben we een stevige zoden of aarden wal met een houten fundament, gemaakt van lokale elsen of iep. De torens en het poortgebouw, 24 meter breed en voorzien van een dubbele doorgang, waren deels gemaakt van eikenhout uit het Duitse Rijnland. Aan de buitenzijde liep langs de wal een weg met een fundering van houten paaltjes. Wat kan het anders zijn geweest dan een legioenskamp?”

Opvallend is wel dat ze bepaalde dingen die onlosmakelijk met legerkampen zijn verbonden (nog) niet hebben gevonden. „We hebben wel sporen van barakken, maar niet van de commandantswoning en het stafkwartier. Ook hebben we afgezien van wat aardewerk weinig losse vondsten gedaan.

Meestal vind je in een legerkamp volop ijzeren spijkertjes die onder de Romeinse schoenzolen zaten. Mogelijk zijn die met het loopvlak in de loop der eeuwen door erosie en de bouw van het vliegveld verdwenen.”

Dendrochronologisch onderzoek aan drie stukken hout levert een datering rond 40 na Christus op. „Een stuk hout met spint, waarvan zeker is dat het afkomstig is van een boom die in de herfst of winter van 39 op 40 is gekapt, is afkomstig uit een afvoergoot onder de wal. Dat betekent dat de bouw vermoedelijk in de lente van 40 is begonnen.”

Uiterste plek

Die datering leidt volgens Vos tot enkele mogelijke scenario's. „Het kamp kan samenhangen met het niet verwezenlijkte plan van keizer Caligula (37-41 na Chr.) voor de invasie van Brittannië. In de buurt zijn vroeger duigen van wijnvaten gevonden met zijn stempel erop. In 43 is Claudius (41-54 na Chr.) echt met een leger overgestoken. En het kamp kan ook gebruikt zijn voor acties tegen de Friezen en Chauken tussen 41 en 47. Een combinatie van scenario's is ook mogelijk. Het kamp is in ieder geval maar kort in gebruik geweest en daarna, getuige sporen die wijzen op het uittrekken van palen, grotendeels ontmanteld.”

De eerste reacties van andere experts zijn positief. Jasper de Bruin, conservator Romeins Nederland van het Rijksmuseum van Oudheden, is overtuigd. „Dit was een legerkamp dat een rol speelde bij de al lang van tevoren geplande invasie van Brittannië. Het is gebouwd op de uiterste plek waar het in de monding van de Rijn mogelijk was.”

Ook Steve Bödecker, die namens het LVR-Amt für Bodendenkmalpflege in Rheinland onderzoek doet naar de Nedergermaanse Limes, kent weinig twijfels. „Op grond van de grootte is het een legioenskamp. Het is niet vreemd dat het maar kort in gebruik is geweest: bij Till-Moyland, 20 kilometer ten zuiden van Nijmegen, hebben we een vergelijkbaar kamp

gevonden. Dit kamp, zo ver afgelegen van de 'normale' legioenskampen tussen Nijmegen en Bonn, moet een speciaal doel gediend hebben. De harde datering van 40 na Christus past bij onder meer de invasie van Brittannië.”

Een versie van dit artikel verscheen ook in [NRC Handelsblad van 27 april 2021](#)